

# Kyrkohistoriens nu

ANDERS JARLERT

---

Anders Jarlert är seniorprofessor i kyrkohistoria vid Lunds universitet.

anders.jarlert@ctr.lu.se

---

## Studera det osynliga

När jag för drygt nitton år sedan installerades som professor vid Lunds universitet stod det i programmet om ett visst forskningsämne att det utgår från principen ”Om Du vill förstå det synliga, studera då det osynliga”.<sup>1</sup> Det var varken den då installerade religionspsykologen eller kyrkohistorikern som beskrev sin verksamhet så. Det var Charlotte Erlanson-Albertsson som beskrev ämnet medicinsk och fysiologisk kemi. Där studerar man det osynliga för att förstå det synliga. Hundra år tidigare hade samma sak kunnat sägas även av akademiska teologer. Efter Axel Hägerström (1868–1939) och Ingemar Hedenius (1908–1982) formulerar de sig annorlunda. Däremot talar man i historievetenskaperna om att urskilja det som sker i det som synes ske, men direkta hänvisningar till den osynliga världen tycks numera vara förbehållna medicin och naturvetenskap.

För en kyrkohistoriker är det sedan länge självklart att studera det som har tagit gestalt i faktiska historiska förlopp och förhållanden. Men dessa förlopp är i sig osynliga. Det vi kan se är spåren i skriftliga och muntliga källor och i artefakter av olika slag, men det förflutna som sådant förblir osynligt, eller som David Gudmundsson formulerade det i sin docentföreläsning: ”En historiker studerar trots allt inte det förflutna, utan spåren

---

1. Charlotte Erlanson-Albertsson, ”Fettspjälkning och aptitreglering”, i *Professorsinstallation: Installationen äger rum i universitetets aula fredagen den 3 mars 2000, kl 16.00*, Lund 2000, 9.

av det förflutna, och blir därmed en medskapare av historien.”<sup>2</sup> Erlanson-Albertssons princip ”Om Du vill förstå det synliga, studera då det osynliga” skulle också kunna formuleras ”Om Du vill förstå det synliga nuet, studera då det osynliga förflutna”. Historiens mening ligger dock inte fördold i detta osynliga, det är en mening som formuleras först av historieskrivningen, som Theodor Lessing (1872–1933) 1919 uttryckte det med sin bok *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen*: historien innehåller varken en fördold mening eller ett orsakssammanhang, utan först historieskrivningens återblick ger den en mening, ”das Sinngeben von nachhinein”.<sup>3</sup> Endast efteråt, i nuet, kan denna återblick göras. Emellertid visar det sig att nuet i kyrkohistorien är betydligt längre än vad man vanligen föreställer sig, och att den historiska dimensionen inte kan reduceras till ett medel för att förstå den så kallade nutiden.

### Kyrkohistoria – en nutidsvetenskap

Kyrkohistoria är en nutidsvetenskap, den sysslar med nutidsorientering. Enligt Hebreerbrevets författare är det nämligen ”nu vid denna tidens slut” som ”Gud har talat till oss genom sin son” (Heb. 1:2). Det vill säga att kristendomens historia enligt en av sina viktigaste urkunder utspelas ”nu vid denna tidens slut”. I jämförelse med arkeologi, geologi eller biologi, som undersöker spåren av årmiljoner, ja, även jämfört med flera andra historiska vetenskaper, är kyrkohistorien en utpräglad nutidsvetenskap. Därmed har vi också sagt att nuet är betydligt längre än det ögonblick vi kallar i dag. Vi behöver alltså inte vara fångar i det just nu närvarande, eller som påven Johannes Paulus II (1920–2005) uttryckte det: ”Aujourd’hui, nous nous sentons souvent prisonniers du présent: comme si l’homme avait perdu la conscience de faire partie d’une histoire qui le précède et qui le suit.” – alltså: ”I dag känner vi oss ofta som fångar i nuet. Det är som om människan hade tappat sitt medvetande om att vara en del av en historia som föregår och följer efter henne.”<sup>4</sup> På svensk mark skrev redan Erling Eidem (1880–1972) 1953 i sin passionsbok om ordet ”Nu är Människosonen förhårligad” (Joh. 13:31), att detta nu ”spränger tidens gränser; icke en punkt i ett tidligt förlopp, utan ett ’nu’ som omsluter både förflutet och närvarande och tillkommande”.<sup>5</sup>

---

2. David Gudmundsson, ”Kyrkohistorisk utbildning och kyrklig förkunnelse: Historiska nedslag från Skåne, Blekinge och Småland under 350 år”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 95 (2019), 64.

3. Theodor Lessing, *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen*, München 1919, 66.

4. *Lettre apostolique Orientale lumen aux évêques au clergé et aux fidèles à l’occasion du centenaire de la lettre apostolique Orientalium dignitas du pape Léon XIII*, Rom 1995.

5. Erling Eidem, *Tjänaren: Stilla tankar invid Frälsarens smärtoväg*, Stockholm 1953, 38–39.

## Förfluten framtid

Tanken på ett kyrkohistoriens ”nu” kan anknytas till den tyske historikern Reinhart Kosellecks (1923–2006) koncept ”vergangene Zukunft” – förfluten framtid. Med detta menas framtiden så som den förut tedde sig.<sup>6</sup> Tidigare generationers respektive framtid bildar den förflutna framtiden. Begreppet ifrågasätter en linjär tidsuppfattning där det förflutna och framtiden betraktas som helt åtskilda. De förstås i stället som ett kontinuum: det förflutna har en framtid och framtiden ett förflutet, och förr, nu och sedan inbegriper därför varandra.<sup>7</sup> När en berättelse avslutas med konstaterandet att ”the rest is history” är meningen att fortsättningen redan är så känd eller given att man inte ens behöver tala om den. Men tänk om den i stället är just förfluten framtid? Om den var, men aldrig blev historia?

Koselleck skriver att ”framtidens som världens möjliga slut införlivades [...] i tiden som något för kyrkan konstitutivt. Den ligger inte vid tidens slut i en linjär mening. Det är snarare så att tidens slut endast kan erfaras eftersom det redan är upphävt i kyrkan. Så länge förblev kyrkans historia en frälsningshistoria”. Koselleck menar vidare att reformationen ”förstörde denna traditions mest grundläggande förutsättning”, och erfarenheten av de följande religionskrigen var inte längre nödvändigtvis ”upptakten till den yttersta domen”.<sup>8</sup>

Ändå är det fortfarande så i kyrkans år. Kyrkoåret mäter inte tiden, det möter tiden. Det återkommer ständigt, men är ändå inte statiskt. Kyrkans år styrs av påsken och slutar alltid med Jesu återkomst och domen – för att sedan börja om samma år på nytt med Jesu ankomst. Söndagar går bort eller kommer till beroende på när påsken infaller, något som i sin tur är en stor kyrkohistorisk fråga. Inför min första tentamen i forskarstudierna sporde jag kamraterna vad Carl-Edvard Normann (1912–1993) brukade fråga om, och fick det enstämmiga svaret att han alltid frågar om påskstriden. Varpå jag lärde mig denna fram- och baklänges. När tentamen var slut, sade Carl-Edvard: ”Det gick ju bra det här, och jag är särskilt glad för att du kunde påskstriden så bra.” I själva verket var det genialt av honom. Påskstriden är en kalenderfråga i fornkyrkan: skulle påskdagen firas den 14 Nisan eller följande söndag? Hur var man mest trogen mot uppenbarelserna? Striden fick en vidare betydelse som en auktoritetsfråga. Vem skulle avgöra när påsken skulle firas: Rom eller församlingarna i Mindre Asien? Det var påven som

---

6. Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tidens semantik*, Göteborg 2004, 31.

7. Helge Jordheim, ”Inledning”, i Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tidens semantik*, Göteborg 2004, 12–13.

8. Koselleck, *Erfarenhet*, 35, 37.

segrade. Insikten att en historisk fråga kan ha mer än en innebörd, och att den dolda kan vara den viktigaste, har jag behållit.

### Utveckling ≠ framsteg

Som dominerande perspektiv ersattes yttersta domen senast genom upplysningen av den framgångsrika utvecklingen, ibland även inom kyrkorna. Denna utveckling tillhör i dag den förflutna framtiden, som till exempel titeln på KFUM-sekreteraren John Motts (1865–1955) bok från år 1900: *The Evangelization of the World in This Generation*.<sup>9</sup> Här kan man till och med tala om ”en förfluten utopi”, även om den nu och då återkommer i framgångsteologins kläder eller som en sekulariserad kyrkoutopi.

För de flesta människor tycks det i dag vara självklart att historien beskriver en uppåtgående rörelse, att den är en framstegshistoria, i linje med hur Friedrich Hegel (1770–1831) tänkte sig den historiska utvecklingen, eller som olika slag av utvecklingsoptimism alltjämt, trots två världskrig, predikar för oss. När utrikesminister Margot Wallström, tidigare ordförande i Lunds universitets styrelse, den 19 januari 2015 uttalade sig om ”närmast medeltida metoder” i Saudiarabien,<sup>10</sup> ville hon – medvetet eller omedvetet – få oss att glömma att 1900-talet, inte medeltiden, har utvecklat grymmare metoder och fört våldsammare krig än något tidigare sekel, skördat fler offer bland civilbefolkningen och utvidgat tidigare förföljelser till folkmord och förintelse. De naturvetenskapliga och tekniska framstegen har lyft mänskligheten, botat sjukdomar, förkortat avstånd, och mättat hungrande, men de har också baksidor, som i den stora världen heter giftgas och atombomber, i den lilla världen barnpornografi och näthot. Klimatfrågan har på nytt aktualiserat den yttersta tiden i många människors uppfattning. Vilket begrepp skall vi då använda om framsteg inte fungerar? Koselleck föreslår acceleration. När världen går snabbare och snabbare och klyftan mellan det förflutna och framtiden tycks bli större är acceleration en adekvat term,<sup>11</sup> eller som det står över entrén till LUX-komplexet vid Lunds universitet: ”allt går så fort.”

Parallellt med utvecklingsparadigmet förblev evigheten för många individer en integrerad del av framtidsperspektivet. Att säga att även evigheten därmed tillhör det förflutna vore väl närmast en postmodern klyscha. Bättre är att ställa frågan: vad har den framtid som kallas evighet betytt för kyrka och kristna människor? Hur gestaltade sig deras tro i vardagen? Det var sådana frågor som fick Hilding Pleijel (1893–1988) att 1942 grunda Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv (LUKA) och skicka ut sina studenter att

9. John Mott, *The Evangelization of the World in This Generation*, New York 1900.

10. ”Wallström: ’Medeltida’ bestraffning”, *Sydsvenska Dagbladet* 2015-01-19.

11. Koselleck, *Erfarenhet*, 188.

göra intervjuer med gamla människor efter en fast frågelista om kyrklig sed. Till svaren på Pleijels frågelistor kan vi, för att ännu en gång anknyta till Koselleck, i vår tur fråga: Hur har det ofta bara alltför mänskliga som vi konfronteras med i kyrkornas historia mött evigheten som förväntanshorisont? Av central betydelse är att människor i kyrkohistorien haft evigheten som både inre erfarenhetsrum och förväntanshorisont, oavsett om det yttre erfarenhetsrummet hetat kyrka, kloster eller konventikel.

### Fysiska rum som erfarenhetsrum

Det finns också andra erfarenhetsrum i människors möte med kyrkan. Ett konkret fysiskt rum var pastorexpeditionen. I min undersökning om effekten av Nürnberglagarna i Svenska kyrkans statliga funktion som lysningsförrättare 1935–1945, har jag visat hur Utrikesdepartementets rättsavdelning den 22 september 1937 – utan politiska beslut eller domstolsprövning – införde en försäkran, där den som ville gifta sig med en tysk så kallad arisk medborgare fick intyga på heder och samvete att ingen av hans eller hennes far- eller morföräldrar tillhört ”den judiska rasen eller religionen”. Där pekar jag också på pastorexpeditionernas historia som ett viktigt, ännu till stor del oskrivet kapitel av den kyrkliga vardagshistorien fram till 1991.<sup>12</sup> En del präster betraktade expeditionsarbetet som en borgerlig, juridiskt verkställande uppgift. Då blev det för vissa av dem ingen svårighet att tillämpa även de nationalsocialistiska raslagarna vid hindersprövning av tyska medborgare. Andra hade en annan attityd till hela expeditionsarbetet. Albert Lysander (1875–1956) berättade om ”gamle pastor Böös i Lund”, som sagt att ”pastorexpeditionen skall vara som en förgård till himmelen” – alltså ett gott erfarenhetsrum med en inbyggd förväntanshorisont.<sup>13</sup> Då kunde följden i stället bli byråkratiskt motstånd och direkt hjälp till de utsatta.

I det historiska studiet blir tiden till rum, som i Richard Wagners (1813–1883) svårtydbara ord i *Parsifal*: ”Zum Raum wird hier die Zeit” (”Tiden blir här till rum”). Att tiden blir till rum gäller emellertid inte enbart erfarenhetsrummet. Även den förflutna framtiden blir till rum. Kyrkohistorien rymmer här motsvarigheter till det matematikerna kallar ”rumtid”, en modell som kombinerar rum och tid till ett enda kontinuum.

I ett konferensbidrag i Luzern 2017 om ”De-sacralisation and New ‘Sacralisation’ of Religious Buildings” lyfte jag bland annat fram följande två exempel. Vårfrukyrkan i Kortedala i Göteborg byggdes 1972. Församlingen hade sedan 1956 en mindre kyrka, Allhelgonakyrkan, byggd för

12. Anders Jarlert, *Judisk ”ras” som äktenskapshinder i Sverige: Effekten av Nürnberglagarna i Svenska kyrkans statliga funktion som lysningsförrättare 1935–1945*, Malmö 2006, 132.

13. Jarlert, *Judisk ”ras” som äktenskapshinder*, 132. Erik Böös (1853–1912) var förste stadskomminister i Lund, hovpredikant och diakonipionjär.

insamlade medel. Vårfrukyrkan finansierades av den kyrkliga samfälligheten, den byggdes för sent och var för stor redan från början.<sup>14</sup> I början av 2000-talet beslöt man att lämna den och i stället bygga till den äldre kyrkan. År 2007 avsakraliserades Vårfrukyrkan. 2008 resakraliserades den som serbisk-ortodoxa Helige Stefan Sekanskikyrkan.<sup>15</sup> Som sådan bär den på minnen både från det gamla serbiska kapellet i Göteborg och från Serbien, minnen som kontinuerligt rekonstrueras genom den ortodoxa liturgin. Utrymmet för dessa minnen har rent rumsligt vidgats genom att man avlägsnat åtskilliga, men inte alla bänkar från kyrkans lutherska förflutna. För Kortedala församling är kyrkan mer entydigt ett exempel på en förfluten framtid.

Ett annat exempel är Hippodromen i Malmö, ritad av Theodor Wählin (1864–1948), som också ritat den del av LUX-komplexet som tidigare rymde den zoologiska institutionen. Hippodromen öppnade 1899 som en av världens modernaste cirkusbyggnader. 1922 byggdes den om till teater med 1 200 sittplatser. Hippodromteatern var Malmös ledande operettscen fram till 1944, när dåvarande Stadsteatern invigdes. Byggnaden förvandlades 1950 till pingstvännernas Elimkyrkan. När pingstvännerna 1992 flyttade ut, hindrades rivningsplanerna av både antikvariska myndigheter och en folklig opinion, varpå Malmö stad köpte huset, renoverade det och 1994 återöppnade det som teater. Här kan man i dubbel mening tala om en försvunnen framtid. Elimkyrkan förblev inte kyrka, utan försvann. Inga föremål bevarades och fördes över till den nya pingstkyrkan Europaporten. Teaterns försvunna framtid återerövrades däremot när byggnaden åter blev teater. Den gamla teaterns historia återupplivades och uppmärksammas nu mer än under Elimtiden. Historien kan alltså ändra sig, det vill säga att det är vi som förändrar vår bild av historien.<sup>16</sup>

För att förstärka intrycket av Lunds domkyrka som Sveriges främsta exempel på romansk arkitektur lät Helgo Zettervall (1831–1907) riva de medeltida domkyrkotornen och bygga upp nya som ser ut som de borde ha sett ut på medeltiden. Endast de båda västtornen på Zettervalls skiss från 1863 blev ny historia, resten är förgången framtid. Det hela avspeglar 1800-talets framtidsdröm om medeltiden mer än medeltiden som faktisk epok. Kyrkohistoriens nu fångas bättre i de parallella spåren av olika epoker och verkningar, som till exempel i kombinationen av Schartaustatyn och Lunds domkyrka.

---

14. Anders Jarlert, *Göteborgs stifts herdaminne 1620–1999: 2. Älvsborgs, Nylöse och Hisings kontrakt*, Göteborg 2014, 237, 240.

15. Anders Jarlert, "De-sacralisation and New 'Sacralisation' of Religious Buildings", *Kirchliche Zeitgeschichte* 31 (2018), 395–397.

16. Jarlert, "De-sacralisation", 392–393.



Figur 1. Helgo Zettervalls förslag till ombyggnation av Lunds domkyrka från 1863.

Historia och framtid kan också försvinna samtidigt. Så var det under några timmar den 15 april 2019, när Notre-Dame i Paris brann. Först sent på natten blev det klart att hela historien inte var borta och att katedralen alltjämt har en framtid.

Den historiska förstörelsen kan också frysas, samtidigt som framtiden växer fram bredvid. I Kaiser Wilhelm-Gedächtniskirche i Berlin har den försvunna framtiden blivit en förvandlad framtid. Kyrkornas situation i 2000-talet kan karaktäriseras just som både ruin och nybygge, mitt i trafiken. Att platsen framför kyrkan den 19 december 2016 skulle bli scenen för ett terroråd hade ingen anat, men dådet gav på nytt platsen apokalyptiska dimensioner som den inte haft sedan andra världskrigets bombanfall.

Den brinnande staden är ett återkommande motiv i den kyrkliga konsten – en apokalyptisk skildring, och just därför också en samtidsskildring, som yttersta domen i Kungälv's kyrkas tak, som man tror hämtat sitt motiv från den egna stadens brand 1676. Den latinska texten betyder ”de ska upplösas i eld” (2 Pet. 3:12) och vidgar perspektivet från stadens brand till att himlakropparna ska upplösas i eld.<sup>17</sup>

### Tyngdpunkten flyttas

Ett annorlunda erfarenhetsrum är musiken, som för den uppmärksamme lyssnaren rullar upp nya förväntanshorisonter. Jag tänker närmast på

17. Kajsa Nyström Rudling, *Mellan himmel och helvete: Bemålade kyrktak i Göteborgs stift 1697–1812*, Karlstad 2018, 57.

Joseph Haydns (1732–1809) ”Skapelsen” från 1797–1798, med text från Bibeln och John Miltons (1608–1674) *Paradise Lost*, där kyrkohistoriens nu på ett ovanligt sätt koncentreras till en enda punkt, som i sin skildring av världens skapelse rullar upp förväntanshorisonten för nya världar. Här är det inte längre Skaparen eller skaparordet, utan Ordets effekt, alltså ljuset, som placeras i centrum. Upplysningen var inte alls alltid ateistisk eller ens bara deistisk, men den flyttade tyngdpunkten från uppenbarelsen och evighetens mysterier. Guds skaparord viskas fram, medan det skapade ljuset närmast skildras som en förväntanshorisont för den ännu inte lanserade ”Big Bang”. Exemplet kommer omedelbart efter inledningens gestaltning av kaos:

RAPHAEL

In the beginning God created the heaven and the earth. And the earth was without form and void. And darkness was upon the face of the deep.

CHORUS

And the Spirit of God moved  
upon the face of the waters.  
And God said, Let there be light:  
and there was *light*.

URIEL

And God saw the light, that it was good: and God divided the light from the darkness.

Den brittiske historikern Mark Berry beskriver detta som ”Haydn’s greatest coup de théâtre”.<sup>18</sup>

### Uppåt och nedåt samtidigt

Förändringar kan inte uteslutande identifieras som förbättringar. De är tvärtom samtidigt förbättringar och försämringar. Det tycks vara utvecklingens lag, även inom de kristna kyrkorna. Det är alltså inte heller så som den gamla förfallstanken försökte hävda, att tiden efter urkyrkan, efter fornkyrkan, efter medeltiden, eller efter reformationstiden innebär en nedgång eller försämring av kyrkans tillstånd och möjligheter. Varken Hegels

---

<sup>18</sup> Mark Berry, ”Haydn’s *Creation* and Enlightenment Theology”, *Austrian History Yearbook* 39 (2008), 34.



framstegstanke eller pietismens och Adolf von Harnacks (1851–1930) förfallstanke kan upprätthållas.

Gentemot sådana ensidigheter presenterade Karl Holl (1866–1926) 1924 sin lösning på problemet, nämligen att sjunkande och uppåtgående äger rum samtidigt. I artikeln ”Urkristendom och religionshistoria” hävdar Holl att kristendomens historia inte följer någon jämn linje. Den är tvärtom ”en ständigt upprepad *brytning* med det nyss förflutna”. Så säger Holl något som kanske just i vår tid är värt att ta fasta på: ”Det synes mig obestridligt, att det som uppträder som förvillelse ändå oavsiktligt kan leda till något djupare, som slutligen medför övervinnandet eller undanskjutandet av villfarelsen.”<sup>19</sup> Vad han kallar ”grumlingar och vanställningar” fungerar, säger Holl, ”åtminstone som eggelsemedel för utvecklingen”.<sup>20</sup> Själv skulle jag vilja vidga Holls iakttagelse till ett mer generellt plan, det vill säga att den historiska utvecklingen inte går upp eller ner, utan att sjunkande och uppåtgående äger rum samtidigt.

De kristna kyrkornas företrädare resonerar ibland som om allt gott skulle ha kommit från kyrkorna. Som ett slags historisk utopi hävdar man att kyrkorna alltid värvat om de mänskliga rättigheterna, när verkligheten snarast är, som Katharina Kunter visat, att de protestantiska kyrkorna först 1948, och den romersk-katolska först med påven Johannes XXIII (1881–1963), bröt med kritiken mot franska revolutionen och rustade sig med de mänskliga rättigheterna som vapen mot den ateistiska, kommunistiska staten.<sup>21</sup> Dock presenterade redan lundateologen Gustaf Auléns (1879–1977) särpräglade koncept *lex creationis*, skapelsens lag, från 1940, en hållbar skapelsesteologisk motivering för ett kristet försvar av rätten och de mänskliga rättigheterna.<sup>22</sup> Det var krigets grymheter, Abessinienkriget och andra världskrigets, som ledde till deklARATIONERNA om de mänskliga rättigheterna. När det var som mörkast var samtidigt något nytt på väg att födas.

Ofta när man försökt förklara varför historien är nyttig har man i själva verket gjort historieförståelsen en otjänst. Så är det med den bland engelskspråkiga politiker återkommande användningen av Antonios ord i William

---

19. Karl Holl, *Urkristendom och religionshistoria*, Stockholm 1925, 63.

20. Holl, *Urkristendom*, 64.

21. Katharina Kunter, ”Christianity, Human Rights, and Socio-Ethical Reorientations”, i Jens Holger Schjørring, Norman A. Hjelm & Kevin Ward (red.), *History of Global Christianity: 3. History of Christianity in the 20th Century*, Leiden 2018, 128.

22. Gustaf Aulén, *Kan något kristet krav ställas på statslivet?*, Stockholm 1940. Jämför Jonas Jonson, ”Teologiska perspektiv på rättsstaten hos Gustaf Aulén”, *Svensk Teologisk Kvartalskrift* 95 (2019), 125, som utan belägg anger att Aulén sedan 1933 oupphörligt arbetade med den skapelsegivna lagen som grundval och kritisk instans för samhället. I samma artikel anges dock korrekt att det var först 1935 som Aulén bytte ”ansatspunkt” till ”den skapelsegivna rätten” (s. 128–129). Denna ”punkt” utvecklades emellertid i tryck först 1940.

Shakespeares (1564–1616) *Stormen*, att ”what’s past is prologue”. Innebörden skulle vara att historien blir meningsfull eftersom den utgör prologen till det vi upplever i dag. Därför är Shakespearecitatet också ingraverat på National Archives Building i Washington, D.C. Det är i sig en ohistorisk omtydning av Shakespeare. Hos honom syftar orden på den konkreta situationens förspel, inte på historien som sådan, något som framgår om man läser hela meningen: ”And, by that, destined to perform an act, / Whereof what’s past is prologue; what to come, / In yours and my discharge.”<sup>23</sup> Poängen är snarare att den framtida historien är beroende av personernas val. Det är betydligt intressantare än det ytliga resonemanget att vi måste känna till historien för att förstå nutiden. Historien utgör inte bara en prolog, den pågår, formas och fortsätter här och nu genom våra val. De begränsas eller utvidgas av vilka möjligheter som erbjuds. I mitt arbete om drottning Victorias (1862–1930) inre liv framhöll jag hur identifikationerna – både sociala funktioner och inre modeller – tillsammans står för en erbjuden identitet. Individerna är i sitt val begränsad till de identiteter som erbjuds, oavsett om de innebär en anslutning till eller en brytning med tidigare identiteter. I drottningens fall utgör identifikationerna identitetsbärande element, stabila över tid i ett på många sätt instabilt liv.<sup>24</sup>

### Det muntligas betydelse

I min installationsföreläsning talade jag om det muntligas betydelse. Till den muntliga dimensionen i kyrkohistorien har jag gång på gång återvänt, inte minst när jag i Göteborgs stifts herdaminne låtit uppteckningarna i LUKA 1 inte bara illustrera, utan bekräfta, ifrågasätta och inspirera den biografiska historieskrivning som annars mest bygger på skriftliga källor. I uppteckningarna förmedlas en inlevelse och traditionsförståelse som gått förlorad i de officiella källorna. Däremot måste man, som jag framhöll redan i installationsföreläsningen, vara försiktig med att låta den muntliga traditionen fylla igen hålen i ett ofullständigt skriftligt källmaterial.<sup>25</sup>

Den muntliga dimensionen har större betydelse just i kyrkohistorien än i den allmänna historien: inte bara predikan, utan även psalmsång och liturgi har främst en muntlig karaktär. Det tillhör ju det senaste halvseklets forskningsframsteg att ha insett att man inte kan undersöka liturgin som ett protokoll eller psalmen enbart som tryckt text. Liturgin ger kyrkohistorien

---

23. William Shakespeare, *The Complete Works of William Shakespeare Comprising His Plays and Poems*, London 1958, 9.

24. Anders Jarlert, *Drottning Victoria – ur ett inre liv: En existentiell biografi*, Stockholm 2012, 17.

25. Anders Jarlert, ”Muntlig kyrkohistoria som vetenskapligt program och problem”, i Anders Jarlert & Samuel Rubenson, *Kyrkohistoria i Lund: Fyra föreläsningar*, Lund 2000, 46.

dess unika karaktär: gamla texter framförs kollektivt och muntligt vecka efter vecka, år efter år, på ett sätt som avslöjar linjer som är längre än de flesta andra i vår historia, och gör dessa linjer ständigt närvarande i nya kontexter. Denna muntliga karaktär bidrar till att kyrkohistoria är *nu*.

### Det oväntade

Till kyrkohistorikernas mentala utrustning hör en stor beredskap för det oväntade, eftersom den förväntade framtiden ibland ter sig ovanligt förfluten. Först ett sentida exempel. I början av 1970-talet var gitarrspel i gudstjänsten i Svenska kyrkan på flera håll en fråga som fick mycket stora proportioner. Man talade om gitarrstrider. I dag är frågan död, inte därför att gitarren blivit accepterad, utan därför att praktiskt taget all lättare musik i kyrkan ackompanjeras på piano. Ingen propagerar längre för gitarrspel, och ingen reagerar mot det. En fråga som för mindre än femtio år sedan rörde upp sinnena, ter sig i dag som obegriplig och glömd.

Det oväntade kan också bryta in i den kyrkliga seden. Längre var man på kyrkligt håll rädd för att de borgerliga begravningarna skulle ta över den kyrkliga begravningsseden. Men utvecklingen de senaste åren har gått åt ett helt annat håll. År 2017 ägde 378 borgerliga begravningar rum i begravningskapellen i Malmö, men antalet ”direktare”, det vill säga begravningar utan någon akt alls var 462. Av dessa följdes dock 98 av akt med urna, en ny begravningssed, med vilken man behändigt kan kringgå lagens bestämmelser om begravning inom en månad.<sup>26</sup>

På ett världshistoriskt plan är en större motsvarighet oförmågan att läsa 1930-talet utifrån dess förutsättningar. Man läser det ständigt som andra världskrigets uppmarsch, Förintelsens förberedelse och terrorns förutsättning. Men 1935–1936 var Abessinienkrisen den stora saken, vilket också visar att perspektiven inte alltid varit så eurocentriska som man ofta påstår. Det italienska överfallet på Abessinien fick Gustaf Aulén att överge sin ensidiga kärleksteologi för att också betona rätten som en positiv, teologiskt motive-rad kraft. På nyårsafton 1935 talade ärkebiskop Erling Eidem i radio:

Det gamla året går ned i blod. Icke blott för Afrika, där kriget rasar, utan också för hela vår värld. I dag på morgonen fick jag från Etiopiens ärkebiskop mottaga ett utförligt telegram med meddelande om att italienska soldater vid tillbakadragandet av stridslinjen satt eld på alla kristna kyrkobyggnader inom området. [...] Men detta träder ju tillbaka i jämförelse med det ohyggliga budskap som längre fram på dagen

---

26. Anders Jarlert, ”Begravningsverksamhet och begravningsplatser”, i Kent Andersson et al. (red.), *Malmö stads historia: 9. 1990–2020, Nya siluetter*, Malmö 2020, under publicering.

nådde oss, då det meddelades att en Röda Kors-ambulans av italienska flygare blivit utsatt för ett mer eller mindre förintande bombardemang. Det meddelandet fyller oss med fasa och avsky.<sup>27</sup>

Dessa Eidems ord fann jag nyligen i Uppsala universitetsbibliotek, där jag upptäckt att ärkebiskopens predikningar och tal förvarats ända sedan 1966, med en tillkommande accession 1978. Flera doktorsavhandlingar i Uppsala och ett antal böcker och artiklar har under de senaste decennierna publicerats om och kring Eidem, men alla har – liksom jag själv – förutsatt att hans stora arkiv i Landsarkivet i Uppsala är det hela, och har därför citerat hans predikningar endast ur referat eller avskrifter. En del av innehållet i dessa publikationer får nu själva en förfluten framtid, i takt med att deras framställningar kontrolleras mot de historiska originalkällorna på Carolina. Så visar det sig till exempel att Eidems tal vid Erik Perwes (1905–1944) installation som svensk kyrkoherde i Berlin den 8 november 1942 till stor del är identiskt med hans tal vid Lars Hedbloms (1893–1983) installation i Boo den 26 april samma år, över Rom. 1:16: ”Jag blyges icke för evangelium; ty det är en Guds kraft till frälsning för var och en som tror, först och främst för juden, så ock för greken.” Kontexten blir dock annorlunda när aposteln Paulus i stället för på Reformationsdagen i Boo, nu på den 23:e söndagen efter trefaldighet i Berlin, mitt under Förintelsen, kallas ”den förutvarande judiske rabbinen”. Det som på Värmdö hade varit en historisk notis, blir i Berlin plötsligt brännande, i synnerhet som söndagen då hade rubriken ”Medborgarsinne”. När Eidem uttalade Paulustexten även på tyska fick den en förstärkt och plural syftning i stället för den svenska singulara: ”die Juden vornehmlich und auch die Griechen.” Det måste sägas att Eidem syftade på judekristna, inte på judar i allmänhet, men man kan inte påstå att han teg, och hans bearbetning av talet kan inte kallas försiktig, snarare tvärtom.

Ett annat, forskningsmetodiskt exempel: För tjugo år sedan hade ingen kunnat förutse att det skulle bli ytterligt svårt att få besvarat frågeformulär om den kyrkliga seden i Sverige, dels därför att Svenska kyrkans administrativa indelning förändrats så snabbt att man på många håll inte längre kan göra adekvata jämförelser ens fem år tillbaka – många pastorat finns inte längre eller är inte intakta, dels därför att tjänsteinnehavare numera flyttar så ofta att det inte sällan händer att ingen ansvarig minns hur det var för fem år sedan. Kanske börjar det i stället bli dags att som Hilding Pleijel på 1940-talet helt enkelt intervjuar ”de gamla” om hur det var förr. Hos dem är kyrkohistoriens nu på ett helt annat sätt närvarande och observerbart än hos dem som bara accelerar. Många, även kyrkligt anställda, fångas i dag av en

---

27. Erling Eidems arkiv, Uppsala universitetsbibliotek.

närmast vidskeplig tro på att de inte har någon historia eller inte behöver den, eftersom de är fångar i accelerationens spiral, och därför rusar rakt in i sin förflutna framtid. Om du däremot vill möta den okända framtiden med öppna ögon, studera då först det osynliga kyrkohistoriens nu.

### Kyrkohistorikerns nu

För mig har kyrkohistoriens nu på ett särskilt sätt utspelat sig i Lund. Jag är född mellan Allhelgonakyrkan och Universitetsbiblioteket – något som har präglat mitt liv. Mitt första kyrkohistoriska miniföredrag höll jag i Malmö vid en morgonsamling för hela skolan på högstadiet. Det var en kort essä om Nathan Söderblom (1866–1931). Mitt första akademiska studieår 1971–1972 läste jag musikvetenskap. Grundkursen avslutades med en muntlig resttentamen på ett och ett halvt poäng jazz. Jag blev till sist godkänd, om jag lovade att aldrig någonsin hålla föredrag om jazz i radio, ett löfte som jag hittills har hållit. Grundkursen i religionskunskap var något helt annat: mängder av studenter i tråkiga föreläsningssalar på Matematicum. Då gick jag ännu under namnet ”kantorn i Lomma”. Mina insatser som kyrkomusiker skildrades 2015 i en recension i *Historisk tidskrift*,<sup>28</sup> så de kan i dubbel mening kallas historia. Bo Johnsons föreläsningar i Gamla testamentet fängade genom att förena inlevelse och distans. Men det var Göran Gellerstam som med sina föreläsningar i kristendomens historia definitivt väckte ett intresse, som sedan utvecklades i den betydligt mer intima miljön i den kyrkohistoriska villan på Finngatan 10, där Lars Österlin (1923–2006) och Bertil Rehnberg (1917–2017) blev mina första lärare. Min första uppsats förenade olika intressen: den är en kommenterad, kritisk katalog över Henric Schartaus (1757–1825) musikalisering i Universitetsbiblioteket.

Forskarstudierna började med Carl-Edvard Normann, med fortsättning under Ingmar Broheds (1940–2019) betydligt effektivare handledning. När Angelica och jag 1981 förlovade oss sade Carl-Axel Aurelius: ”Nu blir det väl ingen avhandling, för nu har han förlovat sig.” Men se, det blev precis tvärtom. Jag disputerade 1984 med K.G. Hammar som fakultetsopponent. Tre år senare blev jag forskarassistent. Ett par dagar innan ansökningstidens slut hämtade vi min undersökning om Emanuel Linderholm (1872–1937) som kyrkohistoriker på tryckeriet. Då visste jag att det skulle gå vägen. Mitt första tjänsterum delade jag med Carl-Gustaf Andrén (1922–2018), just pensionerad universitetskansler. En bättre rumskamrat kunde jag inte få. Året därpå blev jag docent, eller ”sodent” som den knappt femåriga Gustaf sade. Att hålla docentföreläsning som lärarprov på nationaldagens morgon, och

---

28. Staffan Albinsson, [Rec. av] Ulrika Geisler & Henrik Rosengren (red.), Kult, konst eller myt? Richard Wagner i tvärvetenskaplig belysning, *Historisk tidskrift* 135 (2015), 711–713.

lyckas sluta precis på slaget, var på den tiden en pedagogisk merit. Sedan rullade det på, upp och ner, men framåt, som livet självt, med professorsinstallationen i mars 2000 som en höjdpunkt. Lund har jag förblivit trogen. 1995 hade jag sökt professur i Uppsala och placerats i första rummet av två av tre sakkunniga, men förbigicks vid utnämningen. Det jag särskilt traktade efter var redaktörskapet för *Kyrkohistorisk årskrift*, som jag ändå fick överta sex år senare. Det är inte första gången årskriften skötts från Lund, men Hjalmar Holmquists (1873–1945) redaktörskap 1917–1919 var betydligt kortare. Som jag skrev redan i förordet 2001 gör enbart en redaktör ingen årskrift. På senare år har även redaktionssekreterarna varit tidigare lundensare, nämligen Lars Aldén, eller befunnit sig i Lund, först Alexander Maurits, nu David Gudmundsson.

En viktig vändpunkt i min forskning var arbetet med band 6 av den nya Sveriges kyrkohistoria som kom i tryck 2001,<sup>29</sup> inte minst för det kontinuerligt kollektiva arbetssättet med texterna, som då var något nytt för mig.

Hilding Pleijel sade en gång till mig att det fanns två särskilt angelägna uppgifter för svensk kyrkohistorisk forskning: ett nytt Göteborgs stifts herdaminne och en undersökning av radikalpietismens litteratur. Den första har jag på 2010-talet uppfyllt med fyra band, och minst lika många är på väg, den andra tangerade jag år 2004, som fakultetsopponent vid Åbo Akademi på André Swanströms avhandling om separatistledare i Österbotten.<sup>30</sup>

Så kom då den dag på våren 2006, när min kollega Samuel Rubenson och jag blev uppsagda på halvtid på grund av arbetsbrist, som det formellt hette. Det väckte stor uppmärksamhet i pressen.<sup>31</sup> Vi beskrevs båda som mycket framgångsrika. Jag kunde inte med egna ord formulera min existentiella upplevelse av detta. Det behövdes heller inte, för det var redan gjort. Litteraturvetaren Louise Vinge har beskrivit det litterära "Lund", i vilket August Strindbergs (1849–1912) *Påsk* utspelas, som

platsen för förödmjukelser och försoningslidanden. Det är ett ställe där man är inspärrad som i ett fängelse. Demoner och tuktoandar driver sitt spel genom vardagliga men meningsfyllda händelser, ofta av trivial natur. "Lund" är skuldkänslans, neurosens och i svåra fall galenskapens stad och det är underkastelsens ort. Men där kan också ske under,

---

29. Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria: 6. Romantikens och liberalismens tid*, Stockholm 2001.

30. Se Anders Jarlert, [Rec. av] André Swanström, Separatistledare i 1700-talets Österbotten, *Kyrkohistorisk årskrift* 104 (2004), 180–187.

31. Se till exempel "För få studenter orsak till uppsägning av professor", *Sydsvenska Dagbladet* 2006-04-19.

förlösningen kan komma. Det är till sist också en plats för insikt, förklaring och tolkning.<sup>32</sup>

För oss kom förlösningen genom en stor donation från Thora Ohlssons stiftelse, som genom Per Håkan Ohlssons (1916–2014) insats förvandlade den befarade framtiden till förfluten. Resultatet av projektet Lunds domkapitels och Lunds domkyrkoråds historia, som donationen finansierade, är färdigt i år. Det har varit ett långvarigt projekt, som i sin mån speglar Esaias Tegnér's (1782–1846) ord i ”Jätten Finn”:

Och allt se'n den tiden, mång hundra år,  
som templet står,  
jemt något fattas uppå det.  
Der bygges förgäfves, år ut och år in,  
och dertill Finn  
är skuld, – och ej Domkyrko Rådet.<sup>33</sup>

Musiken har gått som en röd tråd genom min kyrkohistoriska verksamhet. Det handlar om mitt ihärdiga upprepande, genom tre decennier, av att Nathan Söderblom aldrig kallade Johann Sebastian Bach (1685–1750) ”den femte evangelisten”, utan däremot ofta talade och skrev om hur Bachs passioner och h-mollmässa når oss ”som ett femte evangelium”, förutsatt att vi som hör det har egen erfarenhet av lidande. För Söderblom handlar det alltså om mottagandet, om hur man lyssnar, inte om något annat.<sup>34</sup>

Ibland har det gällt att ställa samman skilda händelser på skilda orter vid samma tid. När en dam vid en julgudstjänst i Tyska kyrkan i Stockholm 1937 lämnade kyrkan innan gudstjänstens slut, ropade hon till kyrkoherde Emil Ohly (1885–1944), som i sin predikan hade varnat för nyhedendomens fara, ”Und das will ein deutscher Pfarrer sein!”<sup>35</sup> Knappt två år senare, vid ett framförande i Amsterdam av Gustav Mahlers (1860–1911) i Tyskland då förbjudna ”Das Lied von der Erde”, som dirigerades av tysken Carl Schuricht (1880–1967), ropade en annan dam mitt i ett stillsamt parti i sista satsen

---

32. Louise Vinge, *Skånska läsningar*, Malmö 1999, 136–137.

33. Christina Svensson (red.), *Esaias Tegnér's samlade dikter: 5. 1825–1830*, Lund 1990, 27.

34. Anders Jarlert, ”Bach – ein ’fünftes Evangelium’ mit oder ohne einen ’fünften Evangelisten’? Zum Bach-Verständnis Nathan Söderbloms”, i Freidhelm Brusniak & Renate Steiger (red.), *Hof- und Kirchenmusik in der Barockzeit: Hymnologische, theologische und musikgeschichtliche Aspekte*, Sinzig 1999, 69–70. Upprepat många gånger, senast i Anders Jarlert, ”Ett femte evangelium – utan evangelist!”, *Svensk Pastoraltridskrift* 61 (2019), 306.

35. Ingrid Bohn, *Zwischen Anpassung und Verweigerung: Die deutsche St. Gertruds Gemeinde in Stockholm zur Zeit des Nationalsozialismus*, Frankfurt 1997, 136.

(”Der Abschied”): ”Deutschland über alles, Herr Schuricht!”<sup>36</sup> Jag såg det som min uppgift att vid en konferens i London i fjol ställa samman de båda händelserna.

Som lärare vid institutionen har jag fått undervisa också i Göteborg, Jönköping, Växjö, Köpenhamn och Berlin. Det har varit stimulerande. Forskarseminarierna, på senare tid tillsammans med praktisk teologi, har erbjudit ständiga vitamininjektioner. Det långvariga samarbetet med rättshistorikerna och flera tvärvetenskapliga, historiska projekt har både breddat och fördjupat perspektivet. Gästframträdanden i in- och utland och de många uppdragen utanför tjänsten sparar jag till ett annat tillfälle.

Från mina fyra år som prefekt finns det kvar dels ett antal lyckade nyrekryteringar, dels de svarta hyllorna på samtliga toaletter i hela LUX-komplexet, där man vid behov kan placera sina medhavda böcker och papper. Ska jag sluta med ett råd till kollegor, elever och vänner får det bli Henric Schartaus ord: ”Den som inte gjorde det han kunde, för det han inte kunde det han ville, han får ingenting gjort.”

Till sist får jag fråga mig om min egen förflutna framtid. Blev det som jag hade tänkt mig? Inte. Blev det bättre? Definitivt. Blev det sämre? Också det. Även i en människas liv och verksamhet är upp- och nedgång parallella spår, även när vi inte upplever det så. Den förflutna framtiden bildar ett slags relief – både positivt och negativt. Men i dag gäller kyrkohistorikerns nu – kanske bäst sammanfattat i en av mina boktitlar: *Piety and Modernity*.<sup>37</sup> ▲

#### SUMMARY

A church historian studies invisible processes from its visible traces. The meaning is added through historiography. History is, in the words of Theodor Lessing, the making sense of the senseless – making sense from afterwards. This can only be done in the Now. However, the Now in church history is much longer than the present moment, and the historical dimension cannot be reduced to a means for understanding the so-called present day. Compared to many other sciences, church history is a science of the Now, though we do not have to be prisoners of the present day. This I connect to Reinhart Koselleck's concept of futures past. The idea of the Now is illustrated by the ecclesiastical year that does not measure time but meets time. The question is asked what the future eternity has meant to former generations: eternity as a space of expectation. Some examples are presented of physical rooms as horizons

---

36. Wolfgang Georgy, ”Carl Schuricht dirigiert ’Das Lied von der Erde’”, i *Carl Schuricht Gustav Mahler Das Lied von der Erde Concertgebouworkest Live Amsterdam 5.10.1939*, Archiphon ARCH-3.1, Kehl 1993, 3–4.

37. Anders Jarlert (red.), *Piety and Modernity*, Leuven 2012.



of expectation, including frozen destruction. Joseph Haydn's *Creation* is regarded as a space of expectation for the much later discovery of the Big Bang: the main point was moved from revelation and eternity to the creation and its mysteries. Karl Holl's solution to the problem of historical development is being emphasized: decline and rise occur simultaneously, not in different phases. The oral character of ecclesiastical life contributes to creating the Now of church history. The church historian must be prepared for the unexpected, since the expected future sometimes turns out to be uncommonly past.